

‘Getuige, wilt u antwoorden!’

In het verdachtenbankje bij een parlementaire enquête/ondervraging

Door Sander Wieringa, communicatietrainer BDRP

Sinds de parlementaire enquête naar het RSV-debacle hebben zo’n 900 getuigen tegenover verscheidene enquêtecommissies gezeten. Het kan een hachelijk optreden worden in een circusact waarover je weinig te vertellen hebt.

Ineens zit je in het verdachtenbankje. Jarenlang ben je bezig geweest met een ingewikkeld bestuursdossier: vergaderingen met betrokkenen, talloze notities, regelmatig overleg met je bewindspersoon, diverse Kamerdebatten. De media zitten er bovenop. Een Kamerlid bijt er zich in vast en krijgt een paar fracties mee. De vaste Kamercommissie vergadert er weer over en zomaar is er dan een meerderheid voor het houden van een parlementaire enquête. Een half jaar later zit je in de Enquêtezaal van het Tweede Kamergebouw voor de tv-camera’s en voor een grimmig kijkende Enquêtecommissie. Iemand gaat de schuld krijgen...

Zo’n negenhonderd Nederlanders hebben dit meegemaakt in de voorbije dertig jaar, ongeveer de helft daarvan ambtenaren in overheidsdienst. In 1983 herontdekte de

Tweede Kamer het instrument van de parlementaire enquête, toen zij het debacle van de RSV-scheepswerf ging uitzoeken. Daarvoor hadden de parlementariërs er blijkbaar niet veel zin in, na de enquête naar het regeringsbeleid 1940-’45, die negen jaar duurde en in 1956 werd afgerond. Geen enquêtes dus naar zoiets als de watersnoodramp van 1953, de treinramp bij Harmelen in 1962, de oliecrisis van 1973 of de Molukse gijzelingen in 1977. Maar de RSV-enquête van 1983 smaakte naar meer.

Wisselende sfeer

Wie de gang van zaken bij de opeenvolgende parlementaire enquêtes bekijkt (zie bijgaand kader) ziet dat de sfeer wisselend is. De verhoren bij de RSV-enquête waren nog gemoedelijk en informeel: sigaren rokend zaten de heren de gebeurtenissen te evalueren. Den Haag Vandaag zond er ’s avonds

fragmenten van uit en die gaven toch een nogal onthutsend beeld van wat er zich in de achterkamertjes van de *rich and powerfull* afspeelde.

Wat Kamerleden zelf ook zagen: zo’n enquête in het televisietijdperk levert veel exposure op. Commissievoorzitters en leden worden er bekende Nederlanders mee. Van Dijk, Van Dam, Joeke, De Vries, Buurmeijer, Van Traa, Theo Meijer, Marijke Vos, Bert Bakker en Jan de Wit: ze werden bekender dan een minister. Dat is belangrijk want Kamerleden moeten publiciteit scoren. Is het niet voor een terugkeer in de Kamer, dan toch voor een nieuwe carrière. Of gewoon uit ijdelheid.

In de enquête naar de opsporingsmethoden was de gemoedelijkheid van ‘RSV’ weg. Het ging over spannende zaken: georganiseerde misdaad, drugsbendes, illegale doorvoer, undercoveroperaties. Getuigen werden te

gen wil en dank en zonder pardon opgeroepen, desnoods met een integraalhelm op en met stemvormer. Ze moesten hoe dan ook verschijnen en antwoorden. De commissie had precieze procedures voorbereid in geval van tegenwerking of verdenking van meened: in het Huis van Bewaring te Den Haag werd een cel vrijgehouden om een weigerachtige getuige eventueel in gijzeling te nemen.

Want: verschijnen en antwoorden is voor Nederlandse ingezetenen verplicht bij een

parlementaire enquête. Dat gaat dus verder dan bij een rechtszaak. Daar mag je zwijgen als je denkt dat je jezelf incrimineert als je naar waarheid antwoordt. Bij een enquête is zwijgen niet toegestaan – behoudens specifieke uitzonderingssituaties – maar daar staat tegenover dat je niet strafrechtelijk vervolgd kunt worden voor hetgeen je vertelt. Vervolging is alleen mogelijk bij een verdenking van meened. Getuigen moeten dat laatste niet onderschatten. Na de verhoren over de opsporingsmethoden deed Van

Traa aangifte van meened tegen twee rechercheurs, het zogenaamde ‘koningskoppel’. Na jaren procederen werden de twee uiteindelijk veroordeeld tot voorwaardelijke celstraffen.

Tijdens de verhoren schreef de pers dat de ‘tamme commissie’ voortdurend voorgelogen werd maar er niets tegen deed. Sindsdien zien we dat elke enquêtemissie loert op een mooie meened. En daar zullen ze dan een groot nummer van maken! Ettelijke malen werden getuigen door commissievoorzitters de wacht aangezegd met de woorden: “Ik wijs u erop dat u onder ede staat!” Ook als er in de verste verte geen leugen of strijdigheid te bekennen valt, zoals bij de Commissie De Wit tegen een ABN-Amro-bestuurder. De Wit wilde kennelijk even de zweep laten knallen.

Er is iets merkwaardigs aan die verhoren onder ede. De meeste vragen gaan namelijk niet over feiten maar over meningen. “Wat vond u?”, “Wat dacht u toen?” Of over mogelijkheden: “Hoe had dat opgelost kunnen worden?”, “Wat zou het gevolg geweest zijn?” Een getuige moet dan onder ede overwegen, speculeren, commentariëren en verwachtingen uitspreken. De ‘waarheid’ daarbij kan toch wel verifieerbaar zijn bij gedachten uit het verleden. Als een minister destijds vond dat iets goed was - en dat tegen anderen verteld had of had vastgelegd – dan kan er sprake zijn van meened als dezelfde minister nu zou zeggen dat hij het niet goed vond. Maar commissies vragen ook naar meningen en analyses, met de kennis van nu. En dan sta je onder ede...

Besloten voorgesprekken

Enquêtemissies zijn met twee dingen bezig: waarheidsvinding en oordeelsvorming. De feiten moeten op een rijtje en er moet een politiek oordeel worden geveld. Voorafgaand aan de verhoren hebben commissies veel voorwerk verricht. Na een eerste bronnenonderzoek en het inschakelen van een studiegroep van deskundigen worden karrevrachten documenten ingevorderd bij de betrokken ministeries en andere organisaties. Alle documenten, inclusief aantekeningen, e-mails en brieven, moeten ter beschikking worden gesteld. Desnoods onder politiedwang. Dan volgen tientallen besloten voorgesprekken. Die zijn bij opeenvolgende enquêtes steeds formeler van karakter geworden. Bij ‘De Wit’ waren ook de voorgesprekken voor de voltallige commissie, gezeten achter een lange tafel, en de ‘gesprekspartner’ alleen achter een tafeltje. Geen handdruk, gaat u zitten, het gesprek begint. Deze voorgesprekken zijn van groot gewicht en bepalen in hoge mate het verdere verloop van de enquête.

Gevarieerde muziek

De RSV-enquête van 1983-’84 was de eerste ‘moderne’ parlementaire enquête. Het ging nog wat onwennig. We zagen de in sigarenrook gehulde voorzitter Kees van Dijk en de ondervrager Marcel van Dam in geanimeerde discussie met bijvoorbeeld de onderuitgezakte topambtenaar Molkenboer. Het ging er gemoedelijk toe. Maar de dagelijkse samenvattingen van de openbare verhoren op Den Haag Vandaag gaven een ontluisterend inkijkje in de achterkamers van de macht.

Na RSV volgde de enquête naar de bouwsubsidies die in de ogen van media en publiek een beetje tegenviel, want: weinig vuurwerk. De enquête naar de paspoortaffaire ging om een betrekkelijk kleine zaak maar de commissie stuitte op zulk flagrant prutswerk bij twee ministeries dat een minister en een staatssecretaris moesten aftreden en zelfs het hele kabinet dreigde te vallen. Veel burgers vroegen zich af waar Den Haag eigenlijk mee bezig was.

Spectaculair was de enquête naar de opsporingsmethoden, de IRT-zaak. Het ging over de bestrijding van de georganiseerde misdaad, undercoveroperaties en het doorlaten van drugszendingen. Voorbij kwamen de ‘Sapman’, het ‘koningskoppel’ van de politie, getuigen met vermomming en stemvormers. Twee ministers waren voorheen al afgetreten en de wetgeving werd nadien sterk aangepast.

De enquête naar de Bijlmerramp – voor het eerst in rechtstreekse tv-uitzendingen te volgen – werd ongekend scherp. Getuigen werden door de commissie behandeld als verdachten in een derdegraads kruisverhoor, luidde achteraf het verwijt in de Tweede Kamer. Ook de conclusies van de commissie werden door de Kamer niet geaccepteerd en de affaire ging politiek uit als een nachtkaars. Voorzitter Meijer en ondervoorzitter Oudkerk hadden hun hand overspeeld.

De Commissie Vos, die enkele jaren later de bouwfraude onderzocht, ging over bouwondernemers, prijsafspraken en benadeling van de Staat. We herinneren ons de verhoren van klokkenluider Ad Bos en aannemer Henk Koop. Een minister trad af.

Vrijwel tegelijkertijd was er de enquête naar de val van Srebrenica. Het NIOD had alles al precies onderzocht waarna het Kabinet Kok viel. De commissie, geleid door Bert Bakker, moest het politieke oordeel vellen. De Krijgsmacht verdedigde zich heftig tegen verwijten van onbekwaamheid en onwilligheid maar moest toezien dat de controle op het leger strakker bij het Ministerie van Defensie kwam te liggen.

De enquête naar de crisis in het financiële stelsel door de Commissie De Wit was een omvangrijke klus. Het was eerst een parlementair onderzoek naar de oorzaken van de crisis. Over de bevindingen werden door menigeen de schouders opgehaald. Daarna, toen het ingrijpen van de regering bij de banken aan snee kwam, werd het een enquête. Het verschil is dat informatie gevorderd kan worden en getuigen onder ede worden verhoord. Toen De Wit aantrad was er niet veel belangstelling meer voor het onderwerp. De bankencrisis was uitgegroeid tot een kredietcrisis en vervolgens een Eurocrisis. De politiek en de burgers hadden andere problemen aan hun hoofd dan hoe Fortis in 2008 was omgevallen. De commissie presenteerde zichzelf met een thriller-trailer-video, met dreigende muziek en geënceneerde verhoorsituaties. Boodschap: dit wordt heel belangrijk! Alle verhoren werden rechtstreeks op tv uitgezonden en zijn op internet terug te zien.

Over de wisselende stemmingen rond parlementair onderzoek naar crises schreef Uri Rosenthal – toen nog crisisexpert – een verhelderende analyse.

Diverse commissies hebben in hun verslagen aangegeven wat de bedoeling is. De openbare verhoren zijn vooral voor “het citeerbaar maken van de informatie, verkregen in de voorgesprekken”. Daarbij kan de buitenwereld “een beeld krijgen van de onderzochte gebeurtenissen”. Ook kunnen de openbare verhoren “lacunes opvullen uit de voorgesprekken”. Maar de openbare verhoren dienen vooral “ter bevestiging van de voorlopige bevindingen van de commissie”. Dit lijkt op de zogenaamde Zembla-methode, de werkwijze van de redactie van het tv-

biechtstoel, de notulen van de Ministerraad en sommige gewichtige staatsgeheimen. Bij de Commissie De Wit speelde de vertrouwelijkheid van het banktoezicht. De Raad van State, daarover om advies gevraagd, adviseerde om toezichtsvertrouwelijke informatie over banken toch maar te delen met de enquêtemissie, die daar vervolgens prudent mee moest omgaan. Aldus geschiedde: getuigen van De Nederlandsche Bank, de AFM en het Ministerie van Financiën gaven op alle vragen antwoord.

- antwoord naar waarheid op vragen naar feiten en gebeurtenissen;
- kom met weloverwogen meningen;
- vertel geen verzinsels als je iets niet (meer) weet of ergens nog niet over hebt nagedacht.

De voorbereiding van het verhoor hangt samen met bovenstaande punten. Cruciaal is dat je je op het verhoor goed voorbereidt, dat spreekt vanzelf. Om te beginnen kan het geen kwaad om je persoonlijke dossier over de materie nog eens nauwkeurig door te lopen. Handig is als je daarvan een tijdlijn maakt met precieze momenten. Zet daarbij wat je deed, wie erbij was, wat de afwegingen waren, welke documenten erbij horen.

Hoe ga je praten?

Behalve deze schriftelijke voorbereiding moet je je ook voorbereiden op je mondelinge verwoording. Hoe ga je erover praten? Dat is immers wat de enquêtemissie van je meekrijgt. Op dit punt komt hulp van een objectieve professional van pas. Je moet oefenen op het beantwoorden van de te verwachten vragen. Het gaat er niet om dat je daarbij zinnen van buiten leert en al helemaal niet dat je uitvluchten repeteert of leert liegen en draaien. Nee, doel is dat je vertrouwd raakt met de materie en met wat je erover kunt vertellen.

Het zijn doorgaans complexe tijdlijnen; leer om daaruit keuzes te maken; voorkom dat je na het eigenlijke verhoor vindt dat je niet de goede antwoorden hebt gegeven. Leer ook waar de grenzen liggen van je kennis en opvattingen. Er is voor elke herinnering een moment dat je zegt: “Dat weet ik niet meer”. En voor elke opvatting is er een vraag waarop je moet zeggen: “Daar heb ik geen mening over”. Aarzel niet om dat dan zo uit te spreken. Het onderzoek is niet gediend met getuigen die zitten te gissen of ter plekke iets zitten te bedenken.

Een ander aspect van de voorbereiding is dat je nadenkt wat je tijdens het voorgesprek of het openbare verhoor in elk geval gezegd wil hebben. Niet altijd, maar vaak heeft een getuige wel een persoonlijke, professionele of politieke boodschap over de materie. Iets wat je de commissie graag wilt meegeven. Bereid je daarop voor. Die boodschap kun je vaak wel kwijt op een van de vragen die je krijgt. Eventueel is er voor dit doel nog de slotvraag van de commissievoorzitter, aan het eind van elk gesprek: “Heeft u nog iets toe te voegen?”

Denk ook na over de eerste vraag die de commissie je zal stellen: “Wat was uw rol of betrokkenheid bij deze zaak?” Een weldoordacht antwoord op deze vraag kan veel van je verdere antwoorden bepalen.

Parlementaire ondervraging

In 2016 besloot de Tweede Kamer tot een protocol voor kortlopende parlementaire enquêtes, de zg. parlementaire ondervraging. Formeel komt die overeen met een enquête, dus er is opkomstplicht, verhoor onder ede en antwoordplicht. Maar er gaat geen uitgebreid vooronderzoek aan vooraf en er volgt een verkort verslag. Getuigen mogen voorafgaand een ‘position paper’ indienen en mogen een openingsverklaring afleggen. Er zijn in principe geen besloten verhoren, alles is openbaar en online te volgen. De voorbereiding van de getuige zal hetzelfde zijn als bij een enquête. De eerste parlementaire ondervraging is door de Commissie Nijboer, naar fiscale constructies, naar aanleiding van de zg. Panama papers.

programma Zembla. Eerst uitgebreid vooronderzoek waarbij ‘het verhaal’ vast komt te staan. Daarna het land in voor interviews en beeldmateriaal dat datzelfde verhaal moet vertellen. Zembla treft het verwijt vooringenomen te zijn en in de montage het verhaal te fabriceren. Hoe dan ook, in het vooronderzoek en bij de voorgesprekken wordt het rapport van een enquêtemissie al in belangrijke mate geconcipieerd. In de openbare verhoren worden getuigen vervolgens in dat frame geplaatst.

Soms worden getuigen opgeroepen voor de show. Zoals een zittend minister die niet veel kan vertellen over een oud onderzoeksdossier. Maar de commissie snapt dat de media geïnteresseerd zijn in een confrontatie met een minister. Misschien hangt er wel een aftreden in de lucht...

Tal van opgeroepen getuigen hebben geprobeerd om er op de een of andere manier onderuit te komen. Als Nederlands staatsburger is dat vrijwel onmogelijk. Buitenlanders kunnen gewoon wegblijven, zo bleek bijvoorbeeld bij de Belgische en Franse bestuurders van de Fortisbank. Niemand kan ze dwingen. Nederlanders kunnen daarentegen desnoods door de politie worden opgehaald om te komen getuigen.

Getuigen moet je!

Tijdens het verhoor moet de getuige alle vragen beantwoorden. Verschoningsgronden zijn er nauwelijks. Hooguit het medisch beroepsgeheim, de zwijgplicht van de

Bij de Commissie Van Traa werden sommige getuigen in de fase van de openbare verhoren toch maar achter gesloten deuren gehoord omdat ze hadden aangegeven dat hun veiligheid gevaar liep bij openbaarheid. Ook stemde Van Traa in met onherkenbare getuigen. Bij de Enquête Bouwnijverheid accepteerde de commissie dat het noemen van namen door getuigen ‘onder couvert’ geschiedde. Er valt dus in uitzonderlijke gevallen iets te regelen. Maar getuigen moet je!

Parlementaire *onderzoeken* doen nauwelijks onder voor enquêtes. Bij een ‘onderzoek’ sta je niet onder ede. Maar ambtenaren staan eigenlijk altijd onder ede: hun ambts-eed, waardoor ze min of meer tot betrouwbaarheid gezworen zijn. Bewindspersonen kunnen het zich evenmin permitteren om onwaarheden te verkondigen, zeker niet aan volksvertegenwoordigers. Bij een parlementair onderzoek zie je wel dat er over de lijst van getuigen en over de te verstrekken documenten onderhandelingsruimte is: de bewindspersoon beslist wie er gaat en wat er verstrekt wordt.

Drie dingen doen

Wie door een enquête- of onderzoekcommissie voor een getuigenverhoor wordt opgeroepen staat dus wat te wachten. Wat moet je doen tijdens het verhoor en wat moet je doen ter voorbereiding?

Tijdens het verhoor staat de getuige drie dingen te doen:

Adequaat toegerust

Voor ambtenaren is een optreden als getuige in een parlementaire enquête een uitzonderlijke ervaring. Om die reden biedt de organisatie doorgaans aan dat een betrokkene zich door een deskundige laat voorbereiden. Mijn bureau heeft vanaf de paspoortenenquête ongeveer tweehonderd getuigen voorbereid op verhoren in parlementaire onderzoeken en enquêtes. Dat wordt wel eens verkeerd begrepen. “Worden die getuigen getraind?” De enquêtecommissie van de Amsterdamse raadsenquête over de aanleg van de Noord-Zuidlijn vond het ‘ongepast’ dat B&W van Amsterdam zijn ambtenaren professionele hulp bij de voorberei-

ding op hun verhoor aanbod. Daarbij wordt voorbij gegaan aan de zorgplicht die een werkgever heeft voor zijn medewerkers: als die voor het eerst in hun loopbaan een nieuwe lastige klus moeten doen, moet de werkgever ze daar adequaat voor toerusten. Trouwens, voor de commissieleden geldt hetzelfde. Ook die laten zich meestal trainen in gespreks- en verhoortechnieken. Hoe goed je je ook hebt voorbereid, je wordt ineens speelbal in een politiek circus. Want dat is het derde betekenis van een parlementaire enquête: naast waarheidsvinding en oordeelsvorming ook: Circus! Met dompteurs, knallende zwepen, tromgeroffel en wilde beesten die door een hoepel

moeten springen. De volksvertegenwoordiging, het hoogste bestuurlijke orgaan in onze democratie, laat zich gelden. De natie, het Kabinet, de ambtenaren, moeten ervaren wie de baas is in het land. In dat circus ben je als getuige even het lijdend voorwerp. □

Sander Wieringa is directeur en trainer bij Bob de Ronde Partners. Zijn bureau heeft zo'n tweehonderd getuigen voorbereid op verhoren door enquête- en onderzoekscommissies. www.bdrp.nl

Parlementaire enquêtes sinds 1980

Titel	Jaar	Voorzitter	Betrokken overheid	Voorgesprekken	Verhoren
Fyra	2013-2015	Van Toorenburg	I & M	84	39
Woningcorporaties	2012-2014	Van Vliet	BZK	97	57
Financieel Stelsel	2011-2012	De Wit	Fin	76	61
Srebrenica	2002-2003	Bakker	Def./Krijgsmacht	51	41
Bouwnijverheid	2002-2003	Vos	VROM / VWS	90	65
Bijlmerramp	1998-1999	Meijer	V&W / VWS / A'dam	nb	90
Opsporingsmethoden	1994-1996	Van Traa	BiZa / Jus	>300	93
Sociale Verzekeringen	1992-1993	Buurmeijer	SZW	87	49
Paspoortproject	1988	Hermans	BuZa	nb	32
Bouwsubsidies	1986-1988	De Vries	VROM	103	88
RSV-werf	1983-1984	Van Dijk	EZ	115	94

Parlementaire onderzoeken sinds 2000 (13)

ICT-projecten overheid	2012-2014
Gevolgen van privatiseringen	2011-2012: 1eKamer
Onderhoud en innovatie spoor	2011-2012
Lessen uit recente arbeidsmigratie	2011
Verduurzaming voedselproductie	2011
Crisis Financieel Stelsel	2009
Onderwijsvernieuwingen	2007-2008
NATO Response Force	2005
Tbs-stelsel	2005-2006
Infrastructuurprojecten	2003-2004
Zorguitgaven	2003-2004
Integratiebeleid	2003-2004
Biotechnologie	2001
Herculesramp	2000